

הרב יעקב מדן

בין עגל לכרובים

א. פתיחה

המדרש בתלמוד הירושלמי התלבט בשאלת ההתנדבות הגדולה של בני ישראל לעגל, וכעבור זמן קצר בהתנדבות גדולה עוד יותר לצורך משכן ה', שהרי העגל והמשכן אמורים להיות שני הפכים!

"א"ר אבא בר אחא אין את יכול לעמוד על אופיה של אומה זו נתבעין לעגל ונותנין נתבעין למשכן ונותנין תנא רבי יוסי בן חנינא הדא מתניתא ועשית כפורת זהב טהור יבא זהב של כפורת ויכפר על זהב של עגל" (ירושלמי שקלים א', א).

לכאורה הירושלמי אינו עונה על השאלה זו, ואינו מבאר מה "אופיה של אומה זו". כדי להשיב על השאלה, ניתן לבאר את הירושלמי בשתי דרכים עקרוניות. בדרך הראשונה, המוכרת יותר, הלך מורי ורבי חנן פורת נו"ע, וביאר אותה היטב בלשונו היפה:

"המכנה המשותף בין הנתינה לעגל לנתינה למשכן נעוץ בעצם הרצון לתת ללא חשבון, ורצון זה מעיד על הכרה עמוקה שיש ערכים היקרים יותר מהרכוש האישי, ואפילו מערך החיים... סערת נפש זו שורשה נעוץ בנשמתה של אומה זו הצמאה לדברים 'גדולים מהחיים', לדברים שמקורם בא-לוהים חיים, ומכאן ה'קיצוניות' שבאופיה ונכונותה להשליך נפשה מנגד ולתת ולתת... לעיתים במסירות ובאהבה ולעיתים בהפקרות גמורה" (מעט מן האור שמות, עמ' 359-358).

המכנה המשותף בין שתי הנתינות נעוץ בגובהי מרומים, בצורך לחפש מה מעבר לחיי השגרה שלנו. בין מכנה משותף נשגב זה לבין המציאות מפרידה תהום עמוקה, המבדילה הבדלה ברורה בין טמא לטהור, בין מה שמקורו ביצרים אפלים לבין מה שמקורו בצלם א-לוהים.

"אמנם פשיטא שתהום מבדילה בין ההתמכרות הירודה לעגל לבין המסירות הטהורה לבניין המשכן... בכל ההתפרצויות האלה, השונות זו מזו כרחוק מזרח ממערב, רוטטת לה 'נפש יהודי הומיה'" (שם).

ניתן להביא ראיה חד משמעית לגישתו על עומק הטומאה והיצריות הטמונים במעשה העגל, ממבחן התוצאה בהבדל בין העגל למשכן: בחגיגת עגל הזהב הייתה גווייתו של חור, מנהיג העם בתקופת היעדרות משה, מושלכת בחוצות לאחר שנשחט על סירובו לעגל. לעניות הבנתי היו מוטלות עמו גוויית רבות נוספות של מתנגדי העגל, שנרמזו באמירת יהושע למשה "קול מְלַחֵמָה בַּמִּחָנֶה" (שמות ל"ב, יז). יחד עמן היו מחולות, משחקים ואכילה ושתייה. מקבילם בחנוכת המשכן היה: "וַיֵּרָא כָּל הָעָם וַיִּרְאוּ וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם" (ויקרא ט', כד). שיטתו נראית לי מתאימה בעיקר להבנת רש"י (וכן כמה ממדרשי חז"ל) או הרשב"ם, שהעגל היה עבודה זרה או בקשת רוח טומאה, ואין לחפש על כך זכות:

"אשר ילכו לפנינו' - אלהות הרבה איוו להם:

...'עגל מסכה' - כיון שהשליכו לכור, באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים.

אלה אלהיך - ולא נאמר אלה א-לוהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים, הם שנקהלו על אהרן, והם שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחריו" (רש"י שמות ל"ב, א, ד).

וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנוצר היום לא העלם ממצרים? אלא כל עובדי ע"ז יודעים שא-לוהינו שבשמים ברא את העולם, אך בזה היו טועים. שהתרפים יש בהם רוח טומאה כמו הנביאים שיש בהם רוח הקדש, וסבורים שהעגל שהיה מדבר ברוח הטומאה כאילו היה מדבר ברוח הקדש של מעלה" (רשב"ם שם, ד).

בד בבד עם אחיזתי בשיפולי גלימתו של מורי ורבי, חנן, אציע דרך עקרונית שונה ללימוד המדרש: אין מדובר בסתם 'שאיפה לדברים הגדולים מן החיים' כלשונו של מו"ר חנן שם (כלומר, רק 'בגברא'). מדובר בדבר בעל תוכן ('חפצא'), שיסודו מונח בעולם של קדושה, גם

אם במבט המעשי בעולם אנו רואים רק את קליפת טומאתו. נבחן את דברינו דרך דבריו של הראי"ה:

"כנסת ישראל היא תמצית ההויה כולה ובעולם הזה נשפע תמצית זו באומה הישראלית ממש בחומריותה וברוחניותה בתולדתה ואמונתה... ואמונתה היא התמצית המסולת והמקור המשפיע את הטוב והאידיאליות לאמונות כולן וממילא הכוח המבקר את כל המושגים האמוניים עד שיביאם למדרגת שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה'" (אורות ישראל א', א).

ננסה לתרגם את הבנתנו בדבריו לענייננו: גם הביקורת על האמונה אמורה להיות דבר שגנוזה בו אמת, אלא שהיא לא באה לידי ביטוי מעשי נכון. וכאן – הכמיהה לשתף את החושים בהרגשת נוכחות השכינה – היא דבר טוב, אך ביטויו בעשיית צלם ודמות אליליים הוא דבר פגום מאין כמותו.

יתר על כן: בעיני בשר טרוטות כשלנו, ההבדל בין העגל לבין המשכן אינו כה גדול. לכן לא ייפלא, שמי שנדב את נזמי הזהב שבאוזניו לעגל, תורם עתה את הנזמים שבאפו ועל אמות ידיו למשכן.

נלך לשעה אחת בעקבותיו של ריה"ל בהבנתו את מעשה העגל. העגל בא לבטא את נוכחותו של "אַלְהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלֶוךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות ל"ב, ד), כלומר, את נוכחותו של הקב"ה:

"והיו בני ישראל מצפים למה שייעד אותם משה שיוריד להם ענין מאת ה' שיראו אותו ויקבילוהו כאשר היו מקבילים עמוד הענן ועמוד האש בצאתם ממצרים, אשר היו מביטים אליו ומקבילים ומגדלים אותו ומשתחווים נכחו לא-לוהים... ועלה משה אל ההר להוריד להם הלוחות כתובים ולעשות להם ארון להיות להם דבר נראה שיכוננו נגדו, שבו הברית לא-לוהים והבריאה הרבונית, ר"ל הלוחות... עד שנצטרכו מהם אנשים לבקש נעבד מורגש יכוננו נגדו כשאר האומות, מבלי שיכחשו בא-לוהות מוציאם ממצרים אבל שיהיה מונח להם להקביל אליו, כשיספרו נפלאות א-לוהים... ולא היה העון ההוא יציאה מכלל עבודת מוציאם ממצרים אך היה מרי לקצת מצותיו כי הוא יתברך הזהיר מן הצורות, והם עשו צורה... והדבר ההוא הוא מרוחק ומגונה אצלנו,

מפני שאין בזמן הזה צורות נעבדות ברוב האומות, והיה קל בזמן ההוא, מפני שהיו עושים כל האומות צורות לעבוד אותם, ואלו היתה חטאתם שעשו בית ברצונם לעבודה, לכוון אליו ולהקריב בו הקרבנות, ולכבדו לא היה דבר גדול בעינינו, מפני מה שאנחנו נוהגים בו היום... ולא היה דבר נכרי בצורות, אשר צוה הוא בהם מהכרזים" (ספר הכוזרי חלק א'; צז [תרגום ו' תיבון, וכן בהמשך]).

מדברי ריה"ל עולים הדברים הבאים:

- א. יש מקום לדבר נתפס בחושים, כעמוד האש ועמוד הענן כדי להשתחוות נכחו – בכוונה להשתחוות לה', ולא לדבר הנתפס בחושים.
- ב. ארון הברית והלוחות בתוכו, האוצרים בתוכם את הברית עם ה', נועדו להחליף את עמוד האש ועמוד הענן כדבר הנראה בחושים שיש מקום לכוון לנגדו ולהשתחוות כלפיו.
- ג. משבושש משה לרדת, זה היה תפקידו של העגל לדעת עובדיו, צורה לכוון אליה ולהשתחוות כלפיה אך בכוונה לעשות זאת כלפי ה', לכוון אליו ולהשתחוות אליו.
- ד. ה' הזהיר מן הצורות – "לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל" (שמות כ', ד), ולכן היה בכך איסור. על כן, אילו במקום הפסל היו בונים בית לכוון אליו, אפשר שהיה בכך איסור דומה, אך הדבר לא היה זר בעינינו, משום שכך עשויים בתי הכנסת שלנו.
- ה. כאן עיקר דברינו לגבי דברי ריה"ל: ה' ציווה לעשות לשמו כרובי זהב בקדש הקודשים, וההבדל בינם לבין העגל אינו ניכר כל כך לעינינו. אומנם הכרובים היו מצווה גדולה, והעגל נאסר. מדבריו של ריה"ל נראה, שההבדל בין הכרובים לבין העגל הוא עצם גזירת ה' על פי רצונו, ולא דבר שנוכל לבאר את הגיונו. כך עולה גם מדבריו של מלך כוזר עצמו לאחר שהתגייר ולמד תורה, שהוא כהבדל בין חזיר לבהמה כשרה:

"ועושי העגל הראשון, וסיעת ירבעם ובעלי הבמות ופסל מיכה לא היו מכוונים כלם רק לא-לוהי ישראל, אך עם עבירה שחייבין

עושיה מיתה, כמי שנושא את אחותו לצורך או לתאוה, אבל הוא מקיים כל מצות הנשואים כאשר צוה בהם הא-לוהים, או כמי שאוכל בשר החזיר אבל הוא נזהר בשחיטה ומן הדם וזולתו מתנאי המאכלים כאשר צווה בו" (ספר הכוזרי ח"ד, יד).

*

נראה לנו, שלדבריו של ריה"ל מתפרשים דבריו של רבי אבא בדרך שונה: לא התלהבות לטוב 'גדול מהחיים' וגם לא התלהבות לרע 'גדול מהחיים', כלומר, לכל דבר, ובלבד שיהיה 'גדול מהחיים' – אלא השתוקקות לקרבת ה': העם התנדב בהתלהבות לתת זהב לעגל, ובהתלהבות לא פחותה לתת זהב למשכן. העם לא ראה הבדל גדול ביניהם (מלבד ציווי ה'), והביע במתנותיו את הרצון וההשתוקקות להיות קרוב לקב"ה ולהצליח לשתף בעבודתו את ה' גם את הדמיון וההמחשה, את חוש הראיה, ואולי גם את חוש המישוש.

דבריו של ריה"ל ראויים לכל שבח והזדהות בסנגוריה שהוא מלמד על עם ישראל. אולם ההשוואה החלקית העולה מדבריו בין הכרובים שבמרכז קודש הקדשים, לעגל שבעקבותיו רצה ה' לכלות את כל עם ישראל, נראית בעינינו קשה מנשוא. נבור לנו אפוא, דרך שונה בין העגל לכרובים למרות הדמיון שביניהם – צורה שניתן לכוון אליה. עד שלא נצא לדרך זו נציין, שאפשר שיש דמיון במציאות בין העגל לכרובים, שהרי המקרא מבליט את הקשר בינם לבין המרכבה העליונה:

"וּלְתַבְּנִית הַמְּרֻכָּבָה הַכְּרֻבִים זָהָב לְפָרְשִׁים וְסֻכְכִּים עַל אַרְוֹן בְּרִית ה'" (דהי"א כ"ח, יח).

המרכבה העליונה מתוארת לפרטיה בידי יחזקאל בנבואתו, נביא ממנה פרטים:

"וּמִתּוֹכָה דְמוֹת אַרְבַּע חֵיּוֹת וְזֶה מִרְאִיהֶן דְמוֹת אָדָם לְהִנֵּה: וְאַרְבָּעָה פָּנִים לְאַחַת וְאַרְבַּע פְּנָפִים לְאַחַת לָהֶם. וְרַגְלֵיהֶם רָגַל יִשְׂרָאֵל וְכַף רַגְלֵיהֶם כְּכַף רַגְלֵי עֵגֶל...
וְדְמוֹת פְּנֵיהֶם פָּנֵי אָדָם וּפְנֵי אֲרִיָּה אֶל הַיָּמִין לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי שׁוֹר מִהַשְּׂמֹאל לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי נֶשֶׁר לְאַרְבַּעַתָּם" (יחזקאל א', ה"ז, י).

אפשר שגם כרובי הארון היו בעלי פנים כאדם, (פני תינוק לדעת חז"ל),¹ רעמה וגב עליון כשל אריה, כנפיים כשל נשר ובטן תחתונה ורגלים כשל שור או כשל עגל.²

ב. האם היה הציווי על המשכן לפני חטא העגל או אחריו

בשאלה שהצבנו כאן נחלקו אבות העולם. דעת רש"י (בעקבות מדרש תנחומא), שנצטוו על הקמת המשכן אחרי חטא העגל:

"ויתן אל משה וגו' - אין מוקדם ומאוחר בתורה. מעשה העגל קודם לצווי מלאכת המשכן ימים רבים היה, שהרי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, וביום הכפורים נתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן" (רש"י שמות ל"א, יח).

הרמב"ן, הסובר שיש מוקדם ומאוחר בתורה חלק על רש"י:

"ועל דרך הישר, נצטוו משה במלאכת המשכן קודם למעשה העגל, וכשנתרצה לו הקדוש ברוך הוא והבטיחו שישרה שכנתו בתוכם ידע מעצמו שמצות המשכן במקומה עומדת, וצוה לישראל עליה כמו שפירשתי בפרשת ויקהל. ואחרי שהשלימו המלאכה נאמר לו פרשת ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד" (רמב"ן ויקרא ח', א).

פשטי המקראות נראים קרובים לשיטת הרמב"ן, שהרי בסדר הפרשיות נאמרו פרשיות המשכן בספר שמות (כ"ה-ל"א), בעלייתו הראשונה של משה אל ההר למחרת התגלות ה' בהר סיני. מעשה העגל כתוב בשמות ל"ב, יחד עם רדתו של משה מן ההר בתום ארבעים הימים הראשונים. הדבר היחיד הכתוב בתורה בין עלייתו לארבעים הימים הראשונים לרדתו הוא מעשה המשכן וכליו והתקדשות הכוהנים ובגדיהם. הסברים רבים נאמרו על מניעיו של רש"י לאחר את צו המשכן אל אחרי מעשה העגל. ניגע בנקודה אחת,

¹ ומאי כרוב? אמר רבי אבהו: כרביא, שכן בבבל קורין לינוקא רביא (סוכה ה:).

² אין ראיות לתמונת הכרובים שאנו רגילים אליה.

הנראית תומכת בשיטתו של רש"י. מיד אחרי התגלות ה' בהר סיני לאמירת עשרת הדברות נאמר:

”וַיַּעֲמֵד הָעָם מִרְחֹק וּמִטָּה נִגַּשׁ אֶל הָעֶרְפֶּל אֲשֶׁר שָׁם הָאֱ-לֹהִים:
וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן
הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם. לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהִי כִסֵּף וְאֱלֹהֵי זָהָב לֹא
תַעֲשׂוּ לָכֶם” (שמות כ', יח-כ).

האיסור הראשון בעקבות מעמד הר סיני היה לעשות כרובים מכסף או מזהב ולשימם במקום השכינה. בפשטות, איסור זה אינו עולה בקנה אחד עם ציווי הכרובים על הכפורת שעל ארון העדות בקודש הקדשים. המכילתא מפרשת,³ בדומה לריה"ל לעיל, שעצם עשיית הכרובים היא דבר נכון, אך רק בצורה שה' מצווה:

”אלהי כסף ואלהי זהב'. למה נאמר? לפי שהוא אומר 'ועשית שנים כרובים זהב', אמר הריני עושה ארבעה, ת"ל 'אלהי כסף ואלהי זהב'. אם הוספת על שנים, הרי הם כ'אלהי זהב'. 'אלהי כסף' למה נאמר... לפי שמצינו כל כלי בית עולמים שאם אין להם של זהב הן עושים אותו של כסף. שומע אני אף שנים כרובין כן? ת"ל 'אלהי כסף', הא אם שניתם משל זהב הרי הן כ'אלהי כסף” (מכילתא דר' ישמעאל יתרו מסכתא דבחדש פרשה י').

שוב נותרנו בחסרון הסבר מהותי בין המצווה בקודש הקדשים לבין האיסור באיסור עבודה זרה.

אפשר שכאן טמונה סיבה חשובה לטענה שבשלב זה עדיין לא נצטוו על המשכן, ולכן נאסרו כרובי זהב או כרובי כסף, ולא הותר אלא מזבח אדמה. מעשה העגל והסכנה הטמונה בו הם ששינו את הוראת התורה בנידון, ומצוות עשיית כרובי הזהב היא בעקבות מעשה העגל, מסיבה שתידון להלן.

אמנם, לדעתנו אין צורך מסיבה זו לדחות את כל צו המשכן. אפשר שמה ש נצטווה על הקמת המשכן לכל פרטיו בארבעים יום הראשונים, לפני מעשה העגל, אך בצו שנצטווה הייתה הכפורת מכסה שטוח

³ כך מפרש גם רש"י. אנו מפרשים את דרכו העקרונית, בהקדמת מעשה העגל למשכן, בדרך שונה.

לארון בלבד, והצו "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לְכֶם" (שמות כ', כ) היה צו כולל כפשוטו, ואסר הצבת כרובים במשכן. רק בעקבות מעשה העגל נצטווה משה לעשות כרובים על הכפורת.⁴ צו עשייתם נאמר בתורה יחד עם כל פרטי המשכן למרות שהוא צו מאוחר, בעקבות מעשה העגל.

ג. תפקיד הכרובים

דברינו לעיל זוקקים ביאור: מדוע דווקא מעשה העגל שינה את כוונת התורה במשכן והצריך עשיית כרובים? ההיגיון הראשוני אומר את ההיפך הגמור, שעתה התורה תקפיד שבעתיים שלא לעשות כרובים, המזכירים את מעשה העגל ועלולים לגרום להישנות הטעות שבעגל פעם נוספת. הכיצד נצטווה משה בעשיית כרובים בעקבות מעשה העגל!?

להבנתנו, הכרובים מציינים את ההיפך הגמור מן העגל, ולכן היה בהם צורך דווקא בעקבות מעשה העגל.

המפרשים תמהו על פשר טעותם של עובדי העגל, שטענו שפסל זה שנוצר זה עתה הוא א-לוהיהם שהעלה אותם ממצרים:

"וכי שוטים היו שלא היו יודעים שעגל זה שנוצר היום לא העלם ממצרים!?" (רשב"ם שמות ל"ב, ד [הובא לעיל]).

נראה, שבמשנה תורה נחשפת טעותם של עובדי העגל:

"וַתִּקְרְבוּ וַתַּעֲמִדוּ תַּחַת הָהָר וְהָרָבֵעַ בְּעַר בְּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם חֲשׂוּ עֵנָן וַעֲרַפֵּל. וַיִּדְבֹר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שֹׁמְעִים וַתִּמְוָנָה אֵינֶכֶם רֵאִים זוֹלָתִי קוֹל... וַנִּשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשׁוֹתֵיכֶם כִּי לֹא רֵאִיתֶם כָּל תִּמְוָנָה בְּיוֹם דְּבַר ה' אֲלֵיכֶם בְּחֹרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. כִּי תִשְׁחַתּוּ וַעֲשִׂיתֶם לְכֶם פֶּסֶל תִּמְוֹנֹת כָּל סִמָּל תִּבְנִית זָכָר אוֹ נִקְבָּה.

⁴ נכתוב דוגמא להשתנות התבטאות התורה בעקבות מעשה העגל, ושהדבר אפשרי. לפני מעשה העגל נאמר בעלייה לרגל: "שִׁלֵּשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל זְכוּרָה אֶל פְּנֵי הָאֲדֹן ה'" (שמות כ"ג, יז), ואילו בפסוקים המקבילים אחרי מעשה העגל נאמר: "שִׁלֵּשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל זְכוּרָה אֶת פְּנֵי הָאֲדֹן ה' א-להי ישראל" (שם ל"ד, כג). נראה שהתוספת "א-להי ישראל" נאמרה כתשובה לקריאת עובדי העגל: "אלה אלהיך ישראל אשר העלוקה מארץ מצרים" (שמות ל"ב, ד).

תִּבְנֶינִי כָּל בְּהֵמָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ תִּבְנֶינִי כָּל צִפּוֹר כָּנָף אֲשֶׁר תָּעוּף
 בְּשָׁמַיִם. תִּבְנֶינִי כָּל רִמָּשׁ בְּאֶדְמָה תִּבְנֶינִי כָּל דָּגָה אֲשֶׁר בַּיָּם מִתַּחַת
 לָאֶרֶץ” (דברים ד', יא-יח).

בעת מעמד הר סיני, המראה העליון שראו בני ישראל היה מטושטש ומחריד, מחמת החושך, הענן והערפל. בתוך האש והענן הם ראו דמויות הדומות לבהמות, ציפורים, רמשים ודגים, זכרים ונקבות. התורה מבהירה ומזהירה, שלא יטעו לומר, שקול ה' בא חלילה, מאחת מדמויות אלו. המקום שקול ה' בא ממנו היה נקי לחלוטין מדמויות כלשהן. הדמויות היו בסביבה העליונה, אך לא במקום שממנו בא הקול. הערפל והטשטוש עלולים לגרום למאן דהו לערב את התמונות, ולחשוב שהקול בא מאחת מן הדמויות, והיא המגלמת כביכול, את דמותו של הא-ל שאמר להם שם את עשרת הדברות. הסבור כך עלול לעשות לו צורה דומה למי שבדמיונו המוטעה אכן דיבר עמהם כדי לכוון כלפי צורה זו בעת עובדו את ה'. בדיוק מכך מזהירה התורה, ומבהירה, שבמקום ששמעו את הקול לא ראו כל תמונה ושום דמות.

כאזהרה זו גם התמונה המצטיירת בקודש הקדשים מעל הכפורת:

”וּבָא מֹשֶׁה אֶל אֱהֹל מוֹעֵד לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדַּבַּר אֱלֹהֵי
 מַעַל הַכְּפֹרֶת אֲשֶׁר עַל אֲרֹן הָעֵדוּת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֹבִיִּם” (במדבר ז',
 פט).

קול ה' המדבר עם משה נשמע מן החלל שבין שני הכרובים, במקום שאין בו כל תמונה. אין בכוח שום תמונה לתאר את הופעת ה'. תפקידם של שני הכרובים הוא ליצור את המסגרת של החלל הריק כמקום מוגדר, כדי להבהיר שקול ה' נשמע רק משם, ממקום שאין בו שום תמונה. הכרובים הם אפוא המסגרת והשמשים שקול ה' לא נשמע מהם, וזה תפקידם, להבהיר את שלילת המחשבה שהם האומרים את קול ה'. בכך הם שונים לחלוטין מן העגל, שהוא עצמו היווה צורה שאליה כיוונו עובדיו במטרה להמחיש לעצמם את עבודת ה', וחטאו בכך חטא גדול מנשוא. הכרובים באו לשלול את עבודת העגל!

*

נעז ונלך צעד נוסף, ויהי ה' בעזרנו: נשוב לדברינו לעיל בעקבות דברי הראי"ה ב'אורות ישראל': ניתן לאתר כוונה טובה ברצון האדם לשתף גם את חושיו בהכרת ה' יתברך. חלילה וחלילה מלעשות דמות גשמית הרומזת למציאותו יתברך. הכרובים מתארים את 'סביבת' התגלותו יתברך, את מלאכיו הקרובים אליו, והם עשויים בדרך שניתן לראותם. אמנם, החשיבות הגדולה של 'סביבתו' היא בכך, שרק היא מתוארת גם בשפת החושים. התגלותו יתברך עצמו היא מעבר לשפת החושים, ושפת החושים תראה בה רק חלל ריק.

ד. "ראו חבתכם לפני המקום"

דברינו המבליטים את הניגוד בין הכרובים לבין מציאות השכינה בקודש הקדשים עלולים להיות מוקשים ממדרש לא שגרתני:⁵

"אמר רב קטינא: בשעה שהיו ישראל עולין לרגל, מגללין להם את הפרוכת, ומראין להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה, ואומרים להן: 'ראו חבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה'" (יומא נד.).

מדבריו (המוקשים מאוד לענ"ד) של רבנו בחיי, אכן עולה שאהבתם של שני הכרובים היא ביטוי לאהבת ה' וכנסת ישראל. אכן, אם הכוונה ב"מעורין זה בזה" למחובקים זה בזה או אף ליותר מכך, זה תיאור המתאים ל'זוג עצמו', לקב"ה ולכנסת ישראל. זוהי דרך שבשום פנים לא נהיה מסוגלים להבינה: איך יציינו דמויות מוחשיות רמז לנוכחות ה'?

אנו נלך בעקבות המאירי בסוגיא זו, וכדבריו מפורש בזה"ק:

"שכך היו הכרובים עומדים לרוחב הדביר זה לצד ימין וזה לצד שמאל וכנפיהם פרושות ומתדבקות כנף הימני של זה לכנף

⁵ בסוגיא זו דן בהרחבה ובעומק אלופי ומיודעי, מוה"ר אהרן פרידמן ראש ישיבת כרם ביבנה במאמר (שעודנו בכתובים) על משמעותם של הכרובים. כאן אני מעיר על כך הערה צדדית ואף היא לקוחה מדבריו. מומלץ לכל המתעניין לקראו את מאמרו בשלמות לכשיתפרסם.

השמאלי של זה" (בית הבחירה למסכת יומא נד. ד"ה ומ"מ דבר זה).

"עננא הוה נחית וכד הוה נחית מטא על האי כפרת ומתערין גדפייהו דכרובין" (זוה"ק אחרי מות נט.).

לדבריהם "מעורים זה בזה" משמע – נגיעת הכנפיים של הכרוב בכנפי רעהו ושילוב קצוותיהם זה בזה. נגיעת כנפיים בקצוותיהן זו בזו אינה מבטאת זוגיות, אלא שושבינות. הכרובים כדברי רוב הראשונים הם מלאכים, וכפשט המילים, וכשישראל עושים רצונו של מקום וחיבתם לפני המקום גלויה, הכרובים – פניהם איש אל אחיו, שניהם כשושבינים למשמעות האהבה בין הקב"ה לכנסת ישראל: הכרוב הזכר הוא מעין 'שושבינא דמלכא' והכרוב בצורת נקבה כשושבינת המלכה. כנפיהם המעורות זו בזו יוצרות חופה, ומתחת לחופה כביכול עומדים הקב"ה וכנסת ישראל (השכינה). הם עומדים בחלל שבין שני הכרובים ואינם נראים, שהרי לקב"ה אין דמות גוף.

מכל מקום, עיקר העניין לדעתנו, לשלול את מעשה העגל, שראה בכרוב – העגל, צורה שיש לכוון אליה בעבודתנו לפני המקום. כשאנו מכוונים לבית או לארון ודאי כוונתנו אינה לבית כשלעצמו או לארון כשלעצמו, אלא לבית כמקום שכינתו ולארון כמקום שבו שיכון את בריתו עמנו – הלוחות. הכוונה בעבודתנו לפני המקום היא לקב"ה בלבד. אך אם אנו מכוונים חלילה, לכרוב או לכל צורה אחרת, יש בכך סטייה חמורה מן הצורך שלנו לדעת היטב בכל שעה, שהקב"ה הוא אינסוף, לית מחשבה תפיסא ביה כלל, ואין לו גוף ולא דמות גוף שמטבעם הם סופיים.

ה. עגלי ירבעם

אף שאת העגל שבו חטאו במדבר השמיד משה "עַד אֲשֶׁר יִקַּח לְעֶפְרָיִם" (דברים ט', כא), רעיון העבודה לעגל המשיך לקנן בסתר, עד ימיו של ירבעם:

"וַיִּזְעַץ הַמֶּלֶךְ וַיַּעַשׂ שְׁנֵי עֲגָלֵי זָהָב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רַב לְכֶם מַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַם הִנֵּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. וַיִּשָּׂם אֶת הָאֶחָד בְּבַיִת אֵל וְאֶת הָאֶחָד נָתַן בְּדָן" (מלכ"א י"ב, כח-כט).

עקירת ירושלים מתודעת העם הייתה חטא כבד ללא נשוא. כך גם שינוי לוח השנה, הוויתור על הכוהנים בני אהרון ועל כל הלכות המקדש שהתורה כה הקפידה עליהן. אך מה ראה ירבעם לשוב לחטא העגל שהיה בתודעת העם חטא כבד מאוד, שהביא לכעס גדול של ה' על ישראל, לרצון לכלותם ולצורך בכפרה גדולה, וגם לכך שהשכינה לא ממש הלכה בקרבם?! איך שכנע את העם ללכת אחר עגליו לבית אל ולדן?!

ירבעם לא שב אל חטא העגל. הוא עשה שני כרובים – עגלים, כמו בעת תיקון חטא העגל בכפורת שבמשכן. אפשר שכינה אותם כרובים, והנבואה החליפה את שמם לעגלים כביקורת וגינוי למעשהו החמור. שני כרוביו – עגליו של ירבעם עמדו ופניהם איש אל אחיו במרחק גדול מאוד, בבית אל ובדן, והארץ כולה, ממלכתו שבין בית אל שבדרומה לבין דן שבצפונה הייתה מעין 'ארון הברית', בסיס והדום להשראת השכינה של מי שאחרי שפרש מן המקדש בשל חטאי שלמה בירושלים לטענת ירבעם – 'מלוא כל הארץ כבודו'. השכינה של מי שמלוא כל הארץ כבודו המשיכה לעמוד בין שני ה'כרובים' החדשים – העגלים בבית אל ובדן.

לימים עתידים עשרת השבטים לגלות מן הארץ בחטאם, ויאשיהו מלך יהודה שלח את ירמיהו אליהם, במלאות מאה שנה לגלותם, כדי להשיבם ארצה:

”אלא כשהחזירן ירמיהו, יאשיהו מלך עליהם” (ערכין לג.).

בנבואת החזרתם אמר להם ירמיהו דברי נחמה:

”וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי צְדָקָה נִפְשָׁה מִשְׁבָּה יִשְׂרָאֵל מִבְּגָדָה יְהוּדָה. הֲלֹךְ וְקָרַאתָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה צְפוּנָה וְאָמַרְתָּ שׁוּבָה מִשְׁבָּה יִשְׂרָאֵל נָא ה' לֹא אֶפִּיל פָּנַי בְּכֶם כִּי חָסִיד אֲנִי נָא ה' לֹא אֶטּוֹר לְעוֹלָם” (ירמיהו ג', יא-יב).

ירמיהו ממשיך ואומר להם דבר נוסף:

”וְהָיָה כִּי תִרְבּוּ וּפְרִיתֶם בְּאֶרֶץ בְּיָמֵי הַהֵמָּה נָא ה' לֹא יֹאמְרוּ עוֹד אַרְוֹן בְּרִית ה' וְלֹא יַעֲלֶה עַל לֵב וְלֹא יִזְכְּרוּ בּוֹ וְלֹא יִפְקְדוּ וְלֹא יַעֲשֶׂה עוֹד. בְּעֵת הַהִיא יִקְרְאוּ לִירוּשָׁלַם כְּשֵׁא ה' וְנִקְוּוּ אֵלֶיהָ כָּל הַגּוֹיִם לְשֵׁם ה' לִירוּשָׁלַם” (שם שם, טז-יז).

מפרשים ישנים וחדשים התלבטו בשאלה ממה נובע כעסו של ירמיהו על ארון ה'. להבנתנו, ירמיהו – ככולנו – מצפה לרגע שבו ייגלה ארון הברית, והלוחות במכתב א-להים יהיו בו. על פי דרכנו, באומרו "אַרֹן בְּרִית ה'" אין כוונתו לארון השוכן בירושלים, אלא לממלכת ישראל שראתה את עצמה מימי ירבעם כבסיס השראת השכינה שגלתה מרצונה מירושלים, ובשני קצותיה עומדים זה מול זה הכרובים – העגלים – התוחמים את מקומה של השכינה. ירמיהו מבהיר לגולי שומרון השבים לארצם, שרק ירושלים היא עיר השכינה, והם שבים לעבוד את ה' במקום מקדשו בירושלים ולא בשום מקום אחר.

ו. העגל ומשה

נשוב לשיטת ריה"ל, הרואה בעגל שנעשה במדבר דמות וצורה לכוון אליה בעת עבודת ה', מכיוון שקשה למחשבה להידבק באינסוף ללא צורה ודמות מוחשיים. הזכרנו שזכות גדולה יש לנו ללמוד את דרכו של ריה"ל בסנגוריה על עם ישראל גם בעת חטאו הגדול. ועדיין, חטא כזה, עם כל מלוא עצמתו, היש בו כדי להצדיק את רצונו של הקב"ה לכלות את עם ישראל!?

נעיין בדבריהם של יוזמי העגל:

"וַיֵּרָא הָעָם כִּי בָשַׁשׁ מֹשֶׁה לְרַדֹּת מִן הָהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהְרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לֹא יָדַעְנוּ מָה הָיָה לוֹ... וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ וּשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלִינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (שמות ל"ב, א-ד).

מפסוקים אלו נראה כדברי הרמב"ן (ל"ב, א), שהעגל נצרך במקום משה, שהעם חשש, שנשרף מן האש האוכלת שנכנס לתוכה. אמנם, הם מבקשים 'אלהים' ומכנים אותו "אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ וּשְׂרָאֵל". בפשטם, נראה שרבים מן העם או מן הערב לא הבחינו כראוי בין משה שהחזיק במטה המכה את מצרים, לבין מי שהוא באמת בעל היד החזקה והזרוע הנטויה. הם התקשו בהבחנה בין משה, ששמעו מפיו את דברי התורה בהר סיני, ובין השכינה שדיברה מתוך גרונו.

טשטוש זה היה עלול להחריף בעת שמשה ירד מן ההר הבוער באש עד לב השמים לאחר ארבעים יום וארבעים לילה שלא אכל ולא ישן,

שרף לעיני כל העם את עגל הזהב ואיש לא העז למחות בו: במשך ארבעים יום נוספים היה משה מחוץ למחנה באוהל מועד, ובעת שה' נגלה אליו, ירד עמוד הענן ועמד פתח האוהל, והעם הנזוף השתחוה כלפיו. כלפי מי השתחוו? כלפי עמוד הענן, או כלפי משה הנמצא בתוכו עם ה' מה הייתה התחושה כלפי משה בעת שעור פניו קרן כפני מלאך? מה הייתה התחושה כלפיו כשמתנגדיו, דתן ואבירם, נבלעו לפתע באדמה? האם מי שכוונו את פניהם בתפילתם כלפי עגל או כרוב במטרתם לכוון כלפי ה', ידעו שלא לכוון כך גם כלפי משה, שלפי דרכם של חז"ל נתעלה על המלאכים בעת מתן תורה? האם עם ישראל היה ניצל מתקלה כה חמורה של כיוון פניהם בתפילתם כלפי משה, לולא ענוותו של משה מכל האדם אשר על פני האדמה, ולולא זה שהשכינה חדלה מהתגלותה אליו ולא נדברה עמו במאור פנים במשך שלושים ושמונה שנים?

"ללמדך, שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתייחד עמו הדבור בלשון חבה פנים אל פנים וישוב הדעת, ללמדך, שאין השכינה שורה על הנביאים אלא בשביל ישראל" (רש"י דברים ב', טד"ז).

הטשטוש הנזכר העלול להיווצר בין דמות בשר ודם, גדול ככל שיהיה, לבין הקב"ה עצמו, עשוי לבאר את רתיעתנו מ'דמות לכוון אליה' כבסיס לעבודת ה'. ברבות הימים עלולה להיווצר זהות בין הדמות לבין מי שמכוונים אליו את הלב. שני יסודות הצילו את אמונת ישראל מאלילות: א. מחיקת העגל ושימת כרובים במשכן המציינים את מקום השכינה בחלל הריק. ב. העובדה שמשה רבנו לא הפך ל'אל' בתודעת העם, בגלל ענוותו ובגלל שלושים ושמונה השנים שלא זכה להארת פנים.

כאן ההבדל הגדול והחשוב, בין משה רבנו עליו השלום ליש"ו הנוצרי, שבאמצעות הילה של ניסים מדומים, שלא היו, ובאמצעות דמות מוסרית נעלה בעיני תלמידיו (גם בכך יש ספקות) הפך להיות מי שמגלם באישיותו את הא-לוהים בכבודו ובעצמו. יש"ו חי תחת שלטון רומי בתקופה שבה נהגו שליטי רומי הפגאניים להפוך את עצמם לאלים. פומפיוס הפך לאל אחרי מותו. כך גם יוליוס קיסר. יורשו אוגוסטוס עשה זאת כבר בחייו. קיסרי רומא דימו את עצמם

לאלים בעיקר בגלל כוחם. יש"ו על ידי תלמידיו עשה זאת אחרי מותו מכוח הגותו המוסרית.

”נְבִיעַר כָּל אָדָם מִדַּעַת הַבֵּישׁ כָּל צוֹרֵף מִפָּסֶל כִּי שֹׁקֵר נִסְכּוֹ וְלֹא רוּחַ בָּם. הַבֵּל הַמָּה מַעֲשֵׂה תַעֲתָעִים בָּעֵת פְּקֻדָּתָם יֵאבְדוּ. לֹא כְּאֵלֶּה חֶלֶק יַעֲקֹב כִּי יוֹצֵר הַכֹּל הוּא וְיִשְׂרָאֵל שֶׁבֶט נַחֲלָתוֹ ה' צְ-בָאוֹת שְׁמוֹ”
(ירמיהו י', יד-טז).